

Enciclopèdia de la llengua catalana

Edicions 62

II. EL CATALÀ COM A SISTEMA. LÈXIC

La paraula ens arriba des de la tradició [...] ens colpeix de veritat, i ho fa com si ens parlés.

Wahrheit und Methode, H. G. Gadamer, 1960

1. Totes les llengües tenen paraules

Totes les llengües tenen paraules

No hi ha llengües sense paraules

La noció de paraula pot canviar segons el tipus de llengua

Els parlants necessiten paraules per expressar-se

El llenguatge és una capacitat que tenen tots els éssers humans i les llengües són els sistemes que articulen aquesta capacitat. Aquestes dues frases sintetitzen el camp d'estudi de les anomenades ciències del llenguatge.

Que el llenguatge és una capacitat lligada a l'espècie humana ho demostra el fet que tots els individus que viuen en societat posseeixen un sistema d'expressió que els permet comunicar-se entre ells. Aquest sistema comú que els identifica com una comunitat parlant i que diferencia unes comunitats d'unes altres constitueix una llengua. Així, considerem que són comunitats diferents, si tenim en compte la llengua que parlen, la catalanoparlant i la castellanoparlant, la gal·loparlant i l'angloparlant. Les llengües respectives que indentifiquen aquestes quatre comunitats són el català, el castellà, el francès i l'anglès.

Una llengua és un sistema de recursos expressius i comunicatius que té diverses i variades dimensions. Diem que les llengües permeten expressar la nostra visió del món i els sentiments i afectes que tenim; diem també que ens identifiquen com a membres d'una comunitat parlant; i també que transmeten un sistema de valors culturals propis d'un espai i d'un temps. Òbviament aquests sistemes no són estàtics, sinó que canvien impulsats pels canvis socials i així es generen noves expressions i noves unitats lingüístiques. És en aquest sentit que considerem que les llengües són sistemes multidimensionals en tant que tenen alhora diversos vessants i serveixen per a múltiples usos individuals i col·lectius, generals i particulars.

Les llengües es descriuen també com a sistemes gramaticals, és a dir, com a sistemes d'unitats, estructures, regles i condicions que descriuen les expressions que els parlants d'una llengua fan servir. L'ús d'un sistema comú d'unitats i regles i el respecte de les condicions de selecció i combinació d'aquestes unitats assegura la intercomprensió dels parlants d'una mateixa llengua.

L'oració *En Joan m'ha telefonat per invitar-me al cinema* ha estat construïda a partir de la selecció i combinació d'unes unitats no aleatòries. El parlant que ha creat aquesta frase volia comunicar que:

ALGÚ (una persona coneguda, de nom Joan)

HA FET UNA ACCIÓ (telefonar, i l'ha fet en un passat molt pròxim)

ADREÇADA A ALGÚ (jo)
AMB UNA FINALITAT (invitar al cinema)

Per expressar aquest pensament ha seleccionat unes unitats adequades:

Joan
telefonar
jo
invitar
cinema

Ha contextualitzat i combinat aquestes unitats dotant-les de significat en relació al temps, les persones i l'espai:

En Joan
me
ha telefonat
invitar
me
a
el cinema

I finalment ha reajustat les unitats seleccionades i combinades:

En Joan
m'ha telefonat
per invitar-me
al cinema

En aquesta estructura s'han posat en joc unitats de diferents classes gramaticals:

noms com *Joan, cinema*
verbs com *telefonar, invitar*
díctics (o pronoms) com *m', me*
preposicions com *a*
especificadors com *en, el (l)*

Totes aquestes unitats són paraules, però no totes elles pertanyen a la mateixa classe de paraules. N'hi ha unes (*cinema, telefonar, invitar*) que tenen un significat força estable, de forma que quan apareixen en altres frases mantenen la mateixa significació. Altres unitats com *Joan* serveixen per designar una persona, que en aquest cas ha de ser mascle i de qualsevol edat, per tant no són unitats que posseeixin una significat estable, sinó que serveixen per designar algú o alguna cosa. Hi ha altres unitats que fan una funció designativa lligada a la situació, de forma que sense aquesta situació no tenen identificació com *me*, que serveix per referir-se a la primera persona del discurs, en qualsevol circumstància. I encara hi ha unitats que es limiten o bé a especificar les anteriors (en, el) o bé a vertebrar unes paraules amb les altres quan aquesta funció no la fa directament la classe de cada mot: és el cas de la preposició *a*.

Podem veure doncs que les llengües estan organitzades (o descrites) per gramàtiques que unifiquen els usos possibles. Gràcies a l'ús d'una mateixa gramàtica (entesa com a

conjunt de regles, condicions i unitats) els parlants d'una mateixa llengua s'entenen quan es comuniquen entre ells.

Una de les peces bàsiques de totes les gramàtiques són les paraules. Una metàfora extreta de Francesc de Borja Moll ens permet entendre més bé quin és el paper que les paraules (que en el seu conjunt conformen el lèxic d'una llengua) fan en la construcció de les frases:

Una llengua pot comparar-se a un edifici. Les paraules vénen a ésser pedres; la construcció o sistema gramatical ve a ésser l'estructura o edificació. Si veim dues cases que tenen iguals els pisos, les parets, les teulades, els portals i les finestres, direm que són dues cases iguals, encara que una tenguí pedres més grosses o de color diferent que les de l'altra o encara que l'escala tenguí dos o tres escalons més. Així són els dialectes o modalitats d'una llengua: edificis que tenen la mateixa estructura (gramàtica) amb pedres de diferents classes (paraules).

Materials de divulgació filològica, Francesc de B. Moll, 1983, 8-9

Les paraules són les unitats lingüístiques que ens permeten referir-nos a les coses del món, són els noms de les coses del món, o més ben dit, els noms de la nostra interpretació de les coses del món. Tenir unitats per designar objectes i persones, propietats i característiques, accions i esdeveniments o relacions és bàsic en qualsevol llengua. Encara més, es diu que és un universal de les llengües el fet que disposin totes elles d'un lèxic i una sintaxi. El lèxic correspon al conjunt de recursos que serveixen per referir-se als segments del món, i la sintaxi per combinar el lèxic i formar oracions. És en aquest sentit que diem que no hi ha cap llengua sense paraules, és a dir, sense unitats que permetin als parlants d'identificar les classes de conceptes del món que els envolta.

Es diu que les llengües dels pobles endarrerits no tenen alguns dels conceptes i paraules dels pobles més desenvolupats i que, per tant, les seves possibilitats d'expressió són més restringides que les de les llengües d'aquests pobles més desenvolupats. Gran error; és cert que paraules que existeixen en una llengua no existeixen en una altra (i sempre viceversa), simplement, perquè parlants de distintes cultures tenen necessitats denominatives diferents. Però totes les llengües tenen mecanismes per crear elements lèxics nous segons es necessitin. Això, juntament amb les regles de combinació d'aquests elements lèxics, presents també a totes les llengües, fa que en qualsevol idioma es pugui dir qualsevol cosa. No hi ha cap restricció en cap llengua i, per tant, l'afabilitat o omnisimbolisme és una propietat universal de les llengües humanes.

Introducción a la lingüística. Enfoque tipológico y universalista, Juan Carlos Moreno, 1997, 56

Que no hi hagi cap llengua sense paraules, però, no pressuposa que totes les llengües usin els mateixos recursos gramaticals per referir-se a les coses, ni tampoc que el concepte de paraula sigui idèntic en les llengües. En les llengües flexives, com ho són les romàniques, les paraules sovint s'identifiquen amb unitats formals separades per blancs (fora d'excepcions bastant freqüents) o pauses potencials: En canvi, en les llengües aglutinants, com el turc o el basc, una unitat formal correspon a una frase sencera. *Acimlúda* en llengua Chinook equival al que en català expressa la frase *ell t'ho donarà*¹.

¹ Exemple extret del llibre *Introducció al llenguatge* de Jesús Tusón. Barcelona, 1999b.

2. Les paraules no són les coses

*Les paraules no són les coses
Les paraules són unitats de la llengua
Les paraules "representen les coses"
Representar suposa filtrar la manera de presentar les coses
Una cosa pot tenir més d'un nom*

Sembla obvi dir que els mapes no es poden confondre amb els territoris tot i que molt sovint ens referim a llocs localitzats en un plànol dient per exemple: *això és el Parc Güell*. Però ja sabem que el punt del mapa que assenyallem només és la representació del Parc en aquest mapa. El lèxic que fem servir per anomenar i referir-nos a les coses del món tampoc no són les coses sinó només una de les seves possibles representacions. Per indicar que en un lloc determinat hi ha una òptica es pot usar, i de fet s'usa, el rètol *Òptica* o la imatge d'unes ulleres penjades damunt l'entrada de la botiga. Diem que són dues representacions possibles d'una mateixa realitat. Brossa amb aquest poema es refereix a aquesta qüestió:

El mot expressa
conceptes i emet sons
i també serveix per a comunicar idees
i perpetuar veritats i mentides

Que potser ho indica d'alguna manera?

Ot, Joan Brossa, 1969-75, 105

La lingüística distingeix molt bé entre dos usos diferents que els parlants fem de les unitats del llenguatge: en fem un 'ús pròpiament lingüístic quan ens en servim per fer referència a la realitat; però en fem un ús metalingüístic quan fem servir les unitats de les llengües per descriure el propi llenguatge. Si diem *demà anirem a la fira*, fem un ús lingüístic de la unitat *fira*; però si diem *fira és una paraula del català*, tot i que continuem usant la mateixa unitat *fira* li donem un valor metalingüístic.

Si les paraules doncs no són més que la representació de les coses un mateix fragment de realitat pot interpretar-se de manera diferent, o encara més les llengües poden reproduir diferents percepcions de la realitat. Així allò que per un parlant és un animal, per a un altre és menjar. Els camps d'especialitat ens proporcionen bones mostres de com un mateix objecte de la realitat es percep diferentment en dues comunitats de la mateixa llengua o en dues llengües i dóna lloc a paraules que signifiquen diferent, encara que serveixin per referir-se a una mateixa cosa:

La unitat *sal* és per al no especialista *un condiment utilitzat en l'alimentació*, però per al químic és *clorur de sodi*; i la unitat *balena* és per a un infant *un peix*, per a alguns adults *un mamífer*, però per als científics és *un cetaci del grup dels misticets i de les famílies dels balènids i dels balenoptèrids*.

3. Les paraules de les llengües reflecteixen la cultura de la societat que les parla

*No totes les llengües reflecteixen la mateixa realitat ni de la mateixa manera
Totes les llengües disposen de lèxics propis*

*Una paraula pot tenir significats diferents segons la cultura
Una cultura pot emprar paraules diferents per denominar una mateixa realitat*

Culturalment les llengües defineixen espais de percepció i organització de les coses i tenen unitats diferents per indicar cada cosa. Els sistemes gramaticals, però, no coincideixen sempre en les coses a denominar, sinó que cada cultura té formes de denominació només per a aquells aspectes de la realitat que considera importants i no per a d'altres. Així, per exemple, les comunitats on la mescla d'ètnies diferents és un fet històric, disposen de paraules per referir-se a les diferents ètnies i encara per especificar les barreges d'una i altra ètnia. Per exemple, en portuguès de Brasil hi ha sis paraules diferents per referir-se a les ètnies: *blanc*, *negre*, *indígena*, *mestís* (mescla de blanc i negre), *caboclo* (mescla d'indígena i blanc) i *candongo* (mescla de negre i indígena), quan en català només tenim *blanc*, *negre*, *indígena* i *mestís* (genèric per referir-nos a qualsevol mescla). Les societats ramaderes tenen molts noms per distingir els animals segons el sexe, l'edat i la producció. Els pobles que conreen morenc i basen en aquest producte la seva alimentació tenen moltes paraules diferents per referir-se a productes alimentaris fets amb aquest cereal. Algunes d'aquestes denominacions són variants conceptuals d'una mateixa realitat en una altra cultura. Així el castellà de Mèxic disposa de més de 10 paraules per denominar la "tortilla de maíz", segons com es prepari, com es doblegui i el farcit que s'hi posi.

Són universals els anys? Segurament allò que és universal són els cicles fragmentats en diverses *estacions*, i la repetició d'un cicle implica l'inici d'un altre any. En llengües bantu hi ha una arrel molt estesa, *-aka*, que es tradueix habitualment per *any*, però també podem trobar llengües en les quals anys i núvols es designen de la mateixa manera, com en shona *gore*, i si no són els núvols és la pluja, com en lingala *mbula*. En qualsevol cas, el que sembla evident és que els *anys* no són els mateixos per a totes les cultures. Parlar de la universalitat del *dia* no deixa de ser un parany perquè: què designem amb aquest terme? el dia de 24 hores o el dia oposat a la nit? En algunes llengües el dia de 24 es designa igual que el dia oposat a la nit, però d'altres llengües tenen termes diferents per a cadascun, i en alguns casos el mateix terme designa la nit i el dia de 24 hores.

Estudis africans, Carme Junyent, 1996, 29-30

Representar un fragment de realitat és doncs un procés que consisteix a filtrar una percepció de la realitat. I el filtratge constitueix la cultura d'una comunitat en el sentit més ampli del terme cultura (condicions, creences, organització, mites, etc.) o d'un grup social. La mateixa realitat de mediatitzar el desenvolupament natural d'una llengua és denominat per uns *planificació* i per d'altres *intervencionisme*. Heus ací doncs dues percepcions ben allunyades d'un mateix fet.

Paral·lelament al fet que les realitats puguin ser percebudes diferentment, les llengües no es limiten a disposar d'una única denominació per a cada concepte, sinó que són riques en denominacions alternatives. Dit en altres paraules, una cosa pot tenir més d'un nom. La diversitat denominativa en les llengües és també un universal. Individus que usen una mateixa llengua se singularitzen en la seva parla. Un dels factors de diferenciació dels individus és el lèxic. No tothom usa les mateixes paraules, ni tampoc si utilitzen les mateixes unitats ho fan amb la mateixa freqüència. L'ús de diverses alternatives de denominació és un fenomen inherent a la comunicació humana i és

regulat pel tipus de situació de comunicació. En un context didàctic, posem per cas, la persona que parla repeteix més d'una vegada la mateixa idea a fi d'assegurar que el seu discurs ha estat entès, però per evitar que el receptor distregui l'atenció del que es diu, fa servir expressions diferents per a la mateixa idea. La variació lèxica és un bon aliat de la redundància eficient del discurs:

lloc, indret, espai
ferrocarril, tren, transport, comboi
cansat, abatut, extenuat, rendit, rebentat, trinxat
transformar, modificar, variar, alterar, canviar, mudar, transmutar
de tant en tant, de vegades, ocasionalment

4. Les paraules no són unitats aïllades

Les paraules no són unitats aïllades
Necessitem combinar paraules per formar frases i textos (fora d'excepcions)
Hi ha, però, restriccions de combinació
Un text és una estructura de nusos i relacions

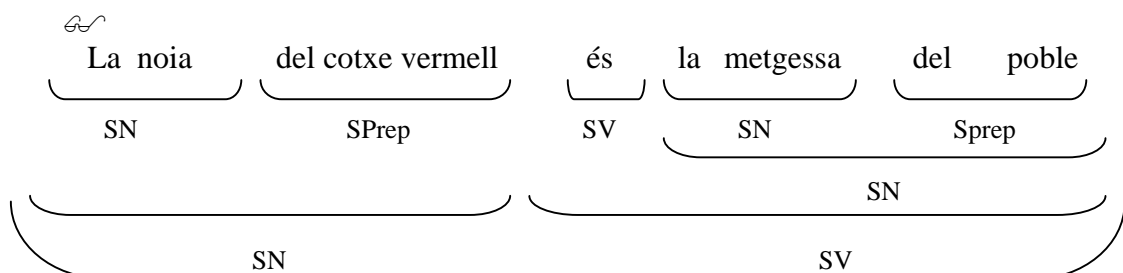
Les paraules són només un dels components de les gramàtiques que descriuen les llengües naturals. Només cal escoltar una conversa o un monòleg o llegir un fragment de text per adonar-nos que les paraules no són unitats aïllades dels sistemes expressius. Les persones ens expressem a través de paraules combinades seguint determinades condicions.

Tota llengua humana es compon de dues parts essencials: un lèxic o conjunt de signes elementals, i una sintaxi o conjunt de regles de combinació dels elements del lèxic per obtenir signes complexes. Aquests dos components són, doncs, universals del llenguatge humà: no hi ha cap llengua real o possible que no tingui aquests dos elements.

Introducción a la lingüística. Enfoque tipológico y universalista. Juan Carlos Moreno, 1997, 56

Les combinacions adequades de paraules constitueixen unitats lingüístiques de rang superior al lèxic, com són els sintagmes (o combinacions lèxiques que donen lloc a parts de la frase o a unitats lèxiques formades per més d'una paraula). Des d'aquest punt de vista les paraules del lèxic són constituents d'altres unitats:

Les combinacions de paraules, però, no són lliures sinó que estan restringides per determinades condicions sense les quals no constituïrien estructures d'una llengua:

Aquest noi estudia música moderna al conservatori
Al conservatori, aquest noi estudia música moderna
Estudia música moderna al conservatori aquest noi
**Noi aquest estudia música moderna al conservatori*
**El aquest estudia música moderna a conservatori noi*
**Aquest noi estudia moderna música el a conservatori*

Les tres primeres combinacions són estructures lingüístiques de la llengua catalana perquè han respectat principis com els següents:

- l'especificador del nom ha de precedir-lo
- un verb en forma personal no pot figurar com a nucli d'un sintagma nominal
- només un nom o un sintagma nominal (estructural o funcional) pot ocupar la posició de subjecte d'un verb
- els pronoms personals no formen estructura amb un especificador nominal (fora d'excepcions molt rares), etc.

Aquests principis es recolzen en el fet que les paraules formen classes i cada classe posseeix determinades propietats. Algunes d'aquestes propietats les comparteixen més d'una classe; però d'altres són específiques d'una sola classe de lèxic.

5. Classes de paraules

Classes gramaticals
Noms propis i noms comuns
entitats, esdeveniments, propietats i relacions
Topònims i antropònims
Indicadors

Una paraula és des del punt de vista gramatical un conjunt de característiques fonològiques, morfològiques, sintàctiques i semàntiques. Són característiques morfològiques el fet d'acceptar determinades terminacions o alguns afixos (*caminem*, però no **Mariem*); són característiques sintàctiques el fet que puguin complir determinades funcions dins de les oracions (*La Maria camina*, però no **La camina Maria*) o participar de determinades combinacions (*una noia intel·ligent*, però no **una malament intel·ligent*); i són característiques semàntiques el que signifiquen i el fet que es puguin combinar o no amb altres paraules per raó del seu significat (*la periodista fa una entrevista a l'actriu*, però no **la notícia fa una entrevista a la conferència*).

Tenint en compte les seves propietats, cada paraula serveix per expressar una o altra idea, es combina semànticament amb unes o altres unitats o ocupa en les oracions determinats llocs i no uns altres. Aquestes possibilitats determinades per les característiques de les unitats són la base de la configuració de les classes gramaticals.

Una classe gramatical és doncs un conjunt de propietats o característiques lingüístiques que permeten agrupar les unitats que les posseeixen. Així, diem que *Antoni*, *Albert* o *Joan* formen part d'un mateix grup perquè són tots tres noms propis d'home que

admeten un article personal, que poden ser subjectes de verbs com *córrer*, *caminar*, *dormir*, i que es poden concatenar a través d'una conjunció *i*, i formar oracions amb subjecte plural.

Aquests tres noms, però, conjuntament amb *Eva*, *Berta* o *Rosa* formen un mateix grup si prescindim del fet que els tres primers eren noms d'home. I aquests sis noms, conjuntament amb d'altres com *noi*, *noia*, *dona*, *nena*, *xiquet* o *al·lota* formen part de la classe dels noms que posseeixen la característica de noms animats de persona. I encara agrupats amb d'altres paraules com *dit*, *calaix* o *llangardaix*, conformen la classe dels noms.

Les paraules s'agrupen tradicionalment en dues grans classes: la de les paraules lèxiques i la de les paraules gramaticals. Que es facin aquestes dues classes no pressuposa, però, que les unitats lèxiques no tinguin propietats gramaticals, ni que les gramaticals no tinguin cap pes lèxic. Es tracta del seu valor més destacat. Les paraules gramaticals fan una funció primera d'enllaç i les lèxiques d'aportació semàntica. Són com el ciment i les rajoles d'una construcció. Les rajoles sense ciment mai no podrien constituir una paret, però el ciment sense rajoles tampoc no seria una construcció adequada. Les rajoles han de tenir una determinada forma per poder-se unir entre si amb el ciment i formar la paret, i el ciment contribueix a la forma final de les rajoles.

Les paraules gramaticals formen llistes tancades en cada llengua. Són classes de paraules gramaticals les preposicions, les conjuncions i els determinants. Molt rarament apareix en una llengua una nova conjunció, un article o una preposició desconeguda. Els pronoms són paraules a cavall entre aquestes i les lèxiques. Pertanyen a llistes tancades, però s'omplen de significat en cada ocasió que apareixen perquè xuclen el significat del mot al qual es refereixen. Aquest tipus de paraula tant pot estar condicionat semànticament per la unitat a què es refereix (els pronoms personals) com per la ubicació o punt de vista dels interlocutors d'un discurs (adjectius pronominals, possessius, etc.).

Les paraules lèxiques són les més prototípiques de les llengües i les que diferencien més les llengües entre si. Formen classes obertes que contínuament accepten innovacions. Encara més, a través de les noves paraules que van apareixent en el discurs es podrien establir els canvis sociohistòrics. Les unitats noves que apareixen a les llengües s'anomenen neologismes.

Els neologismes més freqüents de la premsa en català ²						
Entrada	CG	1996	1997	1998	1999	Total
mediàtic -a	adj	22	19	18	12	71
web	f	9	14	22	20	65
thriller	m	16	19	17	12	64
euro	m	7	24	30	0	61
lobby	m	16	15	11	19	61
premier	m	17	16	21	6	60
lehendakari	m	12	14	18	7	51
play-off	m	12	13	14	5	44
migcampista	m	17	16	5	5	43

² Dades proporcionades per l'Observatori de Neologia de la Universitat Pompeu Fabra.

macroeconòmic -a	adj	13	18	10	0	41
remake	m	14	12	11	3	40
anticatalanisme	m	10	14	10	5	39
western	m	9	9	14	6	38
dream team	m	6	1	2	24	33
postelectoral	adj	12	3	6	12	33
blaugrana	m	0	3	4	25	32
eurodiputat	m	11	11	10	0	32
pàgina web	f	0	3	12	16	31
pime	f	7	10	13	0	30
pop-rock	m	7	8	8	7	30

Les classes lèxiques que les gramàtiques solen establir són les següents:

noms (*granota, llenguatge, mare, matinada, paracaigudes, pintura, putxinel·li, obrellaunes, sabateria*)

adjectius (*alt, domèstic, lleig, llesta, maternal, pla, olímpic, original sàvia, selvàtic*)

verbs (*conèixer, empaperar, enganxar, divertir-se, dormir, menjar, riure, relligar, saber, córrer*)

adverbis (*afectuosament, atentament, escassament, directament, infinitament, lentament, gratuïtament, tristament, violentament*)

Cada una d'aquestes classes de paraules té una funció prioritària en el discurs de forma que de la seva adequada combinació en surten les estructures oracionals ben formades:

Ha escrit

Ha escrit un article

Ha escrit un article científic

Ella ha escrit un article científic

Ella ha escrit un article científic en una revista

Ella ha escrit un article científic en una revista especialitzada

Ella ha escrit un article científic en una revista especialitzada en biologia

Ella ha escrit un article científic en una revista especialitzada en biologia genètica

Ella que és la meva germana ha escrit un article científic en una revista especialitzada en biologia genètica

Ella que és la meva germana que viu a Mallorca ha escrit un article científic en una revista especialitzada en biologia genètica

Cada classe de paraules està organitzada internament en subclasses segons el nombre de propietats compartides. Així dins de la classe dels noms distingim entre els comuns (*noia, comedians, gossa*) i els propis (*Cristina, Els Comedians, Coloma*) segons si serveixen per referir-se a tota una classe o a un individu o grup específic. També es fa la distinció entre nom concret (que denomina una entitat material) (*croqueta, nas, ventilador*) i abstracte (referit a una propietat, qualitat o entitat immaterial) (*comunisme, felicitat, nostàlgia*), o entre nom comptable (que es pot mesurar directament: *cadira, llibre, idea*) i nom de massa (*oli, carn, neu*).

Les subclasses lèxiques encara es poden precisar molt més en la mesura que s'agrupin les paraules per conjunts de propietats o característiques més específiques semàntiques o gramaticals:

onomàstica

topònims

topònims majors (*Angola, Itàlia, Brasil, París, Londres, Barcelona, Girona, Mallorca, Tarragona, València, Castelló d'Empúries, la Vall d'Aran, etc.*)

topònims menors (*la font del Boter, els Ports de Tortosa, el riu Onyar, l'Eixample, el Carrer Jaume I, Can Mas Vivó, el Parc Güell, la Pedrera, etc.*)

antropònims (*Carme, Beatriu, Montserrat, Teresa; Afrodita, Atena, Venus; Fabra, Pons, Mas, Rius, Casas, etc.*)
etc.

gentilicis

gentilicis supranacionals (*europèu, americà, oceànic, etc.*)

gentilicis nacionals (*andorrà, català, basc, castellà, peruà, francès, italià, turc, marroquí, argentí, mexicà, canadenc, australià, xinès, etc.*)

gentilicis regionals (*barceloní, gironí, lleidatà, tarragoní, mallorquí, eivissenc, pallarès, empordanès, etc.*)

gentilicis locals (*olotí, viguetà, pinedenc, figuerenc, badaloní, mataroní, sabadallenc, etc.*)
etc.

verbs

verbs transitius (*classificar, cosir, estampar, estimar, imposar, localitzar, mastegar, menjar, rentar, tolerar, etc.*)

verbs intransitius (*córrer, estiuejar, esternudar, guerrear, navegar, pedregar, pensar, verdejar, etc.*)

verbs pronominals (*enamorar-se, imposar-se, pensar-se, rentar-se, sacrificar-se, etc.*)
etc.

Semànticament les unitats lèxiques s'agrupen molt diversament en un gran nombre de camps lèxics o associatius. La classificació semàntica, més generalitzable que, amb independència de la categoria gramatical, permet agrupar tots els mots del lèxic és la que proposa quatre classes conceptuais:

entitats	propietats	relacions	esdeveniments
<i>llimona, clavell, dona, diccionari, rentadora, plata, robí, mà, ciutat, riu, grup, estructura, ciència, teoria, paraula, llapis, televisió, idea</i>	<i>negror, groc, vermell, gran, pesat, nostàlgia, petit, baix, viu, mort, estat, ser, forma, dimensió, pes, transparència, transparent</i>	<i>nivell, proximitat, sinonímia, hiperonímia, antonímia, sinònim, pròxim, lluny, primer, segon, dret, similar, subordinat, caigut, causat per, produït per, és conseqüència de</i>	<i>procés, recerca, fusió, prohibició, operació, treball, seleccionar, filmar, dibuixar, adquirir, pasteurització, sortir, entrar, morir</i>

6. L'estructura de les paraules

*L'estructura de les paraules
El lèxic és un sistema organitzat internament (esquelet)
Les peces bàsiques del lèxic són els morfemes*

*Hi ha diversos tipus de morfemes
Formació de paraules derivades i compostes
Formació de paraules per reducció i repetició*

Les paraules a més de participar en estructures de nivell lingüístic superior combinades entre si, constitueixen estructures en elles mateixes. Una paraula és una unitat conformada per la combinació d'unitats de rang més baix que el lèxic. Aquestes unitats s'anomenen formants lèxics, elements morfològics o morfemes. De fet es tracta de peces que contribueixen a la forma d'una paraula seguint regles de combinació semblants a les que segueixen les paraules per constituir sintagmes i oracions.

En el mateix sentit del que es diu per a les classes de paraules, els formants de les paraules tampoc no són idèntics sinó que s'agrupen en tipus segons les seves propietats i les aportacions que fan a la formació de paraules.

L'estructura bàsica d'una paraula lèxica és la següent:

(prefix)n base lèxica (base lèxica)n (sufix)n (flexió)

predesnaturalitzacions:

(pre)_{prefix} (des)_{prefix} (natur)_{base lèxica} (al)_{sufix} (itza)_{sufix} (ció)_{sufix}

(ns)_{flexió}

descarbonitzadors:

(des)_{prefix} (carbon)_{base lèxica} (itza)_{sufix} (dor)_{sufix} (s)_{flexió}

superexemplificatives:

(super)_{prefix} (exempl)_{base lèxica} (ifica)_{sufix} (tiv)_{sufix} (e)_{flexió} (s)_{flexió}

preimmobilitzables:

(pre)_{prefix} (im)_{prefix} (mobil)_{base lèxica} (itza)_{sufix} (ble)_{sufix} (s)_{flexió}

hiperparavents:

(hiper)_{prefix} (para)_{base lèxica} (vent)_{base lèxica} (s)_{flexió}

L'únic element indispensable en una paraula és la presència d'una base lèxica, que els autors anomenen també arrel o radical, i de la flexió que li correspon segons la seva categoria.. Els verbs tenen flexió de persona, temps, nombre i mode només pel fet de ser verbs; els noms tenen gènere inherent (que si són femenins s'expressa mitjançant una marca de gènere), i nombre (que si apareixen en plural s'expressa a través del morfema s); i els adjectius adopten el gènere i el nombre dels noms.

La base lèxica obligatòria en l'estructura d'una paraula pot rebre l'adjunció d'un o més afixos (prefixos si se li anteposen i sufixos quan van posposats) i també pot combinar-se amb altres bases lèxiques i rebre a més l'adjunció d'afixos. Una estructura formada per una sola base lèxica es diu que forma una paraula simple (*arròs, llibre, cadena, cantar, córrer*). Si està formada per una base lèxica i un o més afixos (prefixos o sufixos) i diem que són paraules derivades (*arrossada, llibreter, encadenar, cantaire, recórrer, recorregut*). I si la paraula es forma per la combinació de més d'una base lèxica es diu que es tracta d'una paraula composta (*tiralínies, bocabadat, cobrellit, allioli*).

Les unitats morfològiques que formen estructures derivades es combinen d'acord amb restriccions sense el respecte de les quals no formen unitats del lèxic d'una llengua:

camiseria, carnisseria, floristeria, fruiteria, joieria, llibreria, peixateria, rellotgeria, sabateria

**blancoreria, *cienciària, *oloreria, *filosoferia, *llibertateria, *pensamentaria, *neuronària*

elemental, fonamental, material, moral, nacional, natural, normal, principal, sensorial, oficial

**blaval, *verdal, *grandal, *petital, *bonical, *llestal, *altal, *taulal, *cadiral, *telefonal*

L'anàlisi de les paraules ben formades i mal formades permet que els gramàtics formulin regles de construcció lèxica que s'anomenen regles de formació de mots. Aquestes regles tenen dues funcions: d'una banda faciliten la descripció de les paraules existents que fan els lingüistes, i d'altra banda donen pautes per a la formació de noves paraules. Aquesta segona funció és molt important en llengües que han de recórrer a la neologia per mantenir la llengua lèxicament actualitzada i cobrir determinats buits lèxics amb solucions genuïnes:

manlleu

càtering

culebró(n)

show

trekking

lifting

piling

mountain bike

walkman

cracker

proposta neològica del TERMCAT

servei d'àpats

fulletó

xou

tresc, trescar

lífting, estiratge

píling, decapatge

bicicleta tot terreny, bicicleta de muntanya

casset de butxaca

pirata

Les combinacions de bases lèxiques que condueixen a estructures compostes també segueixen principis propis de cada llengua:

[[V] [N]]

enterramorts, rentaplats, trencanous, portamonedes, obrellaunes, paracaigudes, ventafocs; trencaclosques, lligacama, cobrellit, picaporta, passaport; passamà

[[N] [A]]

camallarg, pit-roig, colltort, capblanc, alallarg, pell-roja

[[A] [N]]

malnom, mitjalluna, migdia, mitjanit

[[N] [N]]

aiguaneu, ferrocarril, figaflor, filferro, cartró pedra, llibreria cafè, moble bar, paper moneda, vagó restaurant

Al costat de les paraules simples, derivades i compostes, les llengües tenen altres estructures possibles. Un tipus d'estructura és la que presenten paraules com *rebuig* (que procedeix del verb *rebutjar*), *adreça* (que ve del verb *adreçar*) o *salar* (formada a

partir del nom *sal*). No semblen formades ni per derivació ni per combinació, ja que coincideixen lèxicament, només divergeixen per les seves terminacions, però no perquè tinguin afixos diferents. En aquests casos la gramàtica les reconeix com a estructures derivades regressivament o producte d'una regla de conversió, que canvia la categoria gramatical d'una base lèxica sense modificar-la morfològicament. Només canvia la flexió que exigeix la nova categoria.

Les llengües tenen encara altres mecanismes de formació de paraules:

abreujament: *tele, metro, mili, micro, radio, super*
repetició: *bum-bum, nig-nang, nyam-nyam, piu-piu, rau-rau, xiu-xiu*
analogia i metaforització: *botó* (de posada en funcionament d'un aparell)
virus (informàtica), *coco* (cap)
lexicalització: *blat de moro, blau cel, correu electrònic, pa de pessic, taula rodona, guerra bruta*

I per últim algunes paraules de les llengües, aparentment simples, amaguen combinacions diverses d'unitats que segueixen regles bastant sistemàtiques:

acrònims: *catanyol, informàtica, ofimàtica, infopista*
sigles: *làser, radar, ATS, COI, IVA, OMS*

Les sigles poden provocar vacil·lacions de pronúncia, per tal com de vegades es llegeixen sil·làbicament, d'altres lletra a lletra, i encara d'altres com una paraula compacta:

CIA, ESO, FIFA, GEC, IRTA, NIF, ONU, OTAN, SOS, UNICEF

ADN, ATS, FPI, IRPF, LP, PC, TCE, TGV, UB, UPC, UPF

diu, làser, ovni, pime, radar, sida

7. Anant més enllà de les paraules

Paraules que són combinacions sintàctiques
Fraseologia

Tot i que el compendi del lèxic d'una llengua és essencialment la llista de les seves paraules i les regles de formació que permeten de construir-ne de noves, també són específiques de les llengües les combinacions de paraules. Aquestes combinacions són determinades per les condicions de les pròpies paraules que constitueixen amb els seus complements allò que sol anomenar-se el context combinatori. Però de vegades aquestes combinacions apareixen tan freqüentment que acaben convertint-se en unitats fixades o semifixades. Les combinacions fixades corresponen a unitats del lèxic que s'han format per combinació sintàctica. Les semifixades són combinacions recurrents a cavall entre les lexicalitzacions i les combinacions lliures.

En el primer cas diem que la nova unitat és una unitat polilèxica, és a dir, una unitat formada per combinació d'unitats lèxiques autònomes, a diferència de les unitats compostes que s'han format per combinació de bases lèxiques. Són unitats polilèxiques:

agulla de cap, aparell digestiu, classe social, cap d'any, cop d'estat, cop d'ull, cos diplomàtic, disc dur, document d'identitat, llàgrimes de cocodril, ou ferrat, roda de premsa, sessió golfa, visita de metge

En el segon cas diem que es tracta de fraseologia i a cada combinació se l'anomena fraseologisme:

girar cua, donar corda, tirar la casa per la finestra, pesar figues, no poder dir faves, demanar una explicació, perdre els estreps, arribar al cor, estar fet una coca

curt de gambals, curt de vista, malalt d'amor, mort de fam, ple a vessar, tocat de l'ala, xuclat de cara

en directe, a frec, amb la cua entre cames, en fila índia, a cobert, a cau d'orella, al comptat

La fraseologia és un dels components que diferencien les llengües pròximes:

català	castellà	francès	anglès
<i>fer l'indi</i>	<i>hacer el oso</i>	<i>faire le galant</i>	<i>to horse around</i>
<i>tirar endavant</i>	<i>salir adelante</i>	<i>se'n tirar</i>	<i>to come out well</i>
<i>fer llit</i>	<i>guardar cama</i>	<i>garder le lit</i>	<i>to be bedridden</i>
<i>fer la migdiada</i>	<i>dormir la siesta</i>	<i>faire la sieste</i>	<i>to take a nap</i>
<i>fer una foto</i>	<i>sacar una foto</i>	<i>prendre une photo</i>	<i>to take a photograph</i>

8. Les paraules s'usen diversament

Segons les característiques personals

Segons les situacions

Els mots tabú i els eufemismes

La terminologia

Els argots professionals

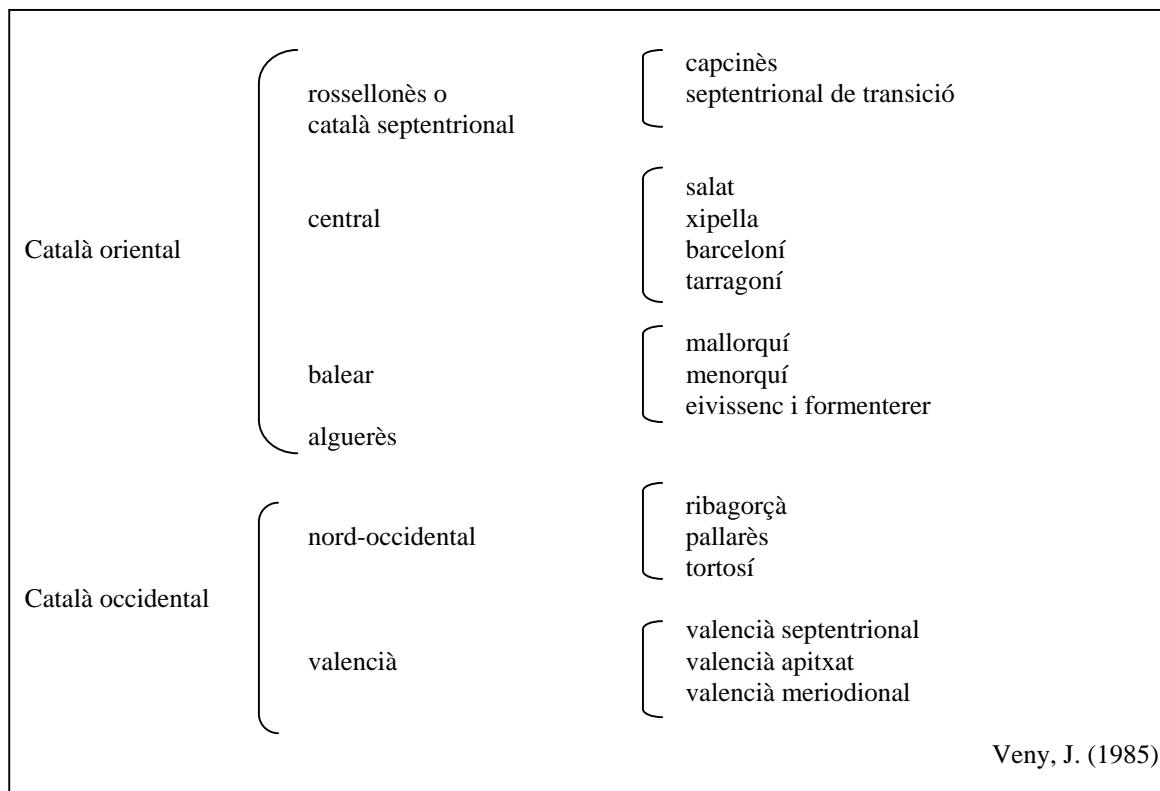
No hi ha dubte que dins de la seva polivalència i multidimensionalitat, les llengües són sistemes d'expressió i comunicació que agrupen els membres d'una comunitat. La llengua, i també d'altres factors culturals, històrics i polítics, són elements clau d'identificació de les comunitats. Una llengua ben establerta posseeix una gramàtica que unifica els seus parlants, un sistema de recursos que fa que aquests parlants es comprenguin entre si sense dificultats.

Però la funció unificadora de les llengües no exclou que internament siguin molt variades, com ho són les societats que les parlen i els individus que formen aquestes societats.

D'acord amb aquesta idea de diversitat interna, les gramàtiques de les llengües, conformades pels seus diferents components (fonologia, morfologia, lèxic i sintaxi) presenten variants si es tenen en compte els usos que els grups de parlants i els parlants individuals fan dels recursos que la gramàtica els proporciona. Aquests diferents usos, que constitueixen les varietats de les llengües, són el resultat de la tria que els parlants fan en cada situació comunicativa i es descriuen com a agrupacions de recursos específics condicionats per característiques lligades als mateixos parlants o a les situacions de comunicació. En el primer cas, si la variació respon a les característiques dels parlants, diem que es tracta de dialectes o varietats dialectals. En el segon cas, quan la selecció és condicionada per les característiques de la situació comunicativa, parlem de registres o varietats funcionals.

Les varietats dialectals més freqüentment descrites són les lligades a l'origen o ubicació geogràfica dels individus (els dialectes geogràfics o geolectes), les lligades als grups socials (dialectes socials o sociolectes) i les determinades pel període de temps en què viuen (dialectes temporals o cronolectes). Els parlants d'una llengua posseeixen almenys un dialecte geogràfic, un de social i un de temporal, encara que el que és habitual és que dominin més d'un dialecte com a resultat de la instrucció i el nivell cultural i del contacte amb situacions diverses del medi.

Les llengües que tenen bons nivells de descripció solen tenir les varietats dialectals ben establertes:

En aquestes varietats el lèxic, juntament amb la fonètica, és un dels fenòmens diferenciadors més visibles:

Les unitats lèxiques presenten menys estabilitat que les altres, car pertanyen a un inventari obert que es renova constantment: mentre unes es perden, n'apareixen d'altres de noves. Diversos factors intervenen en la innovació lèxica (l'adstrat, el superstrat, el bilingüisme, la metàfora, la metonímia, etc.) que es realitza més de pressa, en general, que el canvi fonètic, morfològic o sintàctic.

En el vocabulari bàsic les diferències entre els dialectes són escasses: tothom diu *casa*, *mà*, *peu*, *neu*, etc.; entre el català central i el balear són de l'ordre de 4-5%. Si prenem els dos dialectes esmentats, sobre un total d'uns 4000 conceptes relatius al cos humà i les seves parts, les malalties, la indumentària, les parts de la casa, etc., el percentatge de discordances s'eleva a un 34-36%; (...) És, doncs, en aquest camp lexical, fora del vocabulari bàsic, on es manifesten amb més profusió les diferències. Pot haver-hi una divisió en dues àrees (*escombra/granera*), en tres (*fona/mandró/basseja*), en quatre (*paleta/peirer/obrer/picapedrer*), etc., fins arribar a un total esmicolament per als significants de certs conceptes especialment productius, com pot ser el de la "libèl·lula" (només el Matarranya coneix 25 significants diferents) o el de la "tombarella" (al qual corresponen, en tot el domini, almenys 78 formes).

Introducció a la dialectologia catalana, Joan Veny, 1985, 60

Els Atles lingüístics recullen i mostren la riquesa de les varietats lèxiques en forma de mapes:

EXEMPLE de MAPA LINGÜÍSTIC AMB ISOGLOSES LÈXIQUES: Mapa núm. 16 del llibre de Joan Veny *Introducció a la dialectologia Catalana*, p.115

Les varietats funcionals són modalitats expressives condicionades per les característiques de la situació en què es produeix la comunicació, bàsicament el mode de comunicació (directa o indirecta, oral o escrita), el tema de què es parla i el grau d'especialització amb què es tracta, la relació de major o menor familiaritat entre els interlocutors, i la finalitat que l'acte de comunicació es proposa de complir. Les característiques doncs de la situació comunicativa condicionen la tria de recursos morfològics, lèxics i sintàctics que els parlants fan a partir de la totalitat de possibilitats que el sistema d'una llengua els ofereix. L'adequació del discurs és el resultat d'una tria adequada:

A.
Sr. director,
Ja és hora que comenci a lligar que està avorrint el personal amb un diari tan xorra. Les informacions del dia 6 sobre en Juli Catedrals i la Núria Fonoll són temes que no enrotllen la basca. no gasti plata escrivint sobre històries patxangues i dediqui's a parlar de gent més legal.

Me la sua que el mitja merda d'en Juli Catedrals s'enrotlli la cursi de la Brooke Shields i que la Núria Fonoll foti la pallissa als carrosses que l'envolten. Hi ha temes més guais.

I passo de dir res més.

Un punqui

B.
Sr. director,
M'adreço a vostè com a màxim responsable del diari Avui per manifestar-li el meu absolut desacord amb la iniciativa que està prenent a l'hora de publicar informacions, com les datades el 6 de setembre de 1984, sobre els cantants Juli Catedrals i Núria fonoll.

Crec que els lectors es mereixen una altra mena de notícies, que no continguin afers amorosos entre d'altres qüestions, donat que per això ja hi ha la premsa del cor. Fóra convenient que la seva publicació adoptés un punt de vista més seriós, i que prestés més atenció als temes culturals, polítics, socials d'àmbit nacional o internacional.

Confio que tingui present aquesta opinió per al proper número.

Atentament,

Un punqui reciclat

La cuina de l'escriptura, Daniel Cassany, 1993, 158-161

El lèxic és el component més peculiar del discurs especialitzat. Tots els àmbits científics, tècnics i professionals, i també algunes activitats socioprofessionals i lúdiques, posseeixen lèxic propi per referir-se als conceptes específics de cada matèria o activitat. Aquest lèxic específic s'anomena *terminologia*:

fusteria	atletisme	cuina	robòtica	física
martell de xapa	sabatilla de claus	coltell	acomodació activa	absorbir
ribot	ritme	culler foradat	acomodació passiva	adjunt, -a

tupí	als seus llocs!	espinyolador d'olives	control CP	anihilació
alicates	carrer	mà de morter	pell artificial	autoestat
xerrac	pentatló	quarterola	puny	cluster
serra de cinta	fer un esprint	tallaformatges	reductor planetari	desintegració
boet	cursa de fons	molinet de moca	robot mòbil	dualitat onacrepuscle
garlopí	relleu	portaviandes	sistema robòtic	llindar de freqüència
serra de cadena	tanda	picoladora	robot Scara	massa efectiva
fresadora	llebre	poal	telemanipulador	nucleó
broca	jutgessa	paelló	robot polar	operador de Hamilton
barrina	clavar la perxa	obridor universal	robot pendular	teorema del virial

La majoria de les professions, a més del lèxic especialitzat formal que constitueix la seva terminologia, posseeixen un lèxic que només coneixen els seus membres, i aquest l'usen gairebé com un codi secret que identifica el grup. Aquests lèxics restringits no es limiten a les professions sinó que són propis també de grups socials de caràcter marginal o de societats amb un cert grau de secretisme. De vegades es diu inadequadament que la terminologia especialitzada és un argot pel fet que només la coneixen els especialistes d'un àmbit, però la característica que identifica l'argot, a diferència de la terminologia, és la voluntat explícita de preservar el seu coneixement com a codi secret d'un grup.

argot de la droga	argot de la informàtica	argot de la delinqüència
cavall (heroïna)	ser un newbie (ser un iniciat en xats)	pasma (policia)
col·locar-se, xutar-se (prendre droga)	mailejar (escriure correus electrònics)	mullar (matar)
costo (xocolata)	navegar (moure's pels diversos serveis, recursos o conjunts d'informació d'una xarxa, un sistgema informàtico una aplicació)	feina (robatori)
farlopa (cocaïna)	penjar-se l'ordinador (bloquejar-se i deixar de funcionar l'ordinador)	estopa (pallissa)
mono (estat d'abstinència pel qual passa el drogaaddicte quan necessita droga)	rebotar (reenviar un correu electrònic)	castanya (any de condemna)
paperina (bosseta amb el cavall)	sniffer (internauta que captura números secrets, per exemple, de targetes de crèdit)	blanc (covard)

volar, globus (estat del drogaaddicte quan està drogat)	spam (correu propagandístic sol·licitat) no	pudor (policia secreta)
xuta (xeringa)	xatejar (participar en un xat o tertúlia simultània a través d'Internet)	bisbe (lladre de paquets)

La variació interna de les llengües és una propietat inherent al llenguatge natural i una condició de les llengües normalitzades. Això no obstant, les llengües també han de disposar de varietats unificadores que assegurin la intercomprensió de tots els seus parlants més enllà de la variació natural. L'anomenada varietat estàndard, adequada per a l'expressió formal i mitjanament formal de gran abast, assegura aquesta intercomprensió. El lèxic juga un paper molt important en l'estàndard general, que en el cas del català és composicional, és a dir, integra les formes lèxiques més representatives de cada dialecte i exclou les unitats que tot i ser molt típiques dels diversos territoris tenen un abast social molt restringit o són poc formals.

La llengua d'un diari, doncs, constitueix una opció específica del corpus lingüístic que representen la gramàtica, el diccionari i les aportacions dels investigadors. I si partim de la base que aquestes obres preveuen sovint diverses possibilitats d'actuació en relació amb un mateix fenomen, encara té més sentit que la tria es decanti cap a les solucions considerades més adequades, que per força han de coincidir amb les més genèriques, les que el parlant reconeix com a més habituals. El model estàndard és el punt de referència obligat on coincideixen aquestes solucions. I encara que a vegades pot arribar a ser molt subjectiu determinar quines formes i construccions hi pertanyen i quines no, la presència del català aquests últims anys en els mitjans de comunicació, com també a l'escola i a l'administració, ha anat consolidant uns usos i costums que permeten formular amb una certa precisió les característiques essencials d'aquest model referencial.

Llibre d'estil del diari Avui, Ricard Fité, 1997, 14-15

S'han d'evitar dialectalismes geogràfics, col·loquialismes i vulgarismes en els textos informatius. S'hi ha d'utilitzar les formes de l'estàndard escrit:

dialectalismes, col·loquialismes i vulgarismes	formes de l'estàndard	Dialectalismes, col·loquialismes i vulgarismes	formes de l'estàndard
abre	arbre	col·lègit	col·legi
acceptar	acceptar	conèixere	conèixer
agraieix	agraeix	contribuient	contribuent
aiga	aigua	corretgir	corregir
aquet/aquets	aquest/aquests	crusos	cursos
atre -a/antre -a	altre -a	dicidir	decidir
bèstia	bèstia	dugues	dues
ceia	cella	dusos	durs

El 9 Nou, Manual de redacció i estil, Eusebi Coromina, 1993, 48

9. Les paraules tenen història

L'etimologia o d'on vénen les paraules
L'aportació llatina llatinismes i derivació i composició culta
Els arabismes
Altres aportacions

Es diu que les llengües són sistemes vius que neixen, creixen es desenrotllen i moren. De fet, tot i que sigui una metàfora, aquesta afirmació és certa si analitzem la història de la humanitat. Les llengües que ara usem són filles d'altres llengües ja desaparegudes. El català, el castellà, el francès, el portuguès, el gallec, l'italià i el romanès són llengües que neixen de la fragmentació del llatí. Per això se les agrupa amb el nom de llengües romàniques. Aquest origen comú explica les coincidències que presenten entre si, encara que es tracti de llengües diferents:

llatí	català	castellà	Francès	italià	portuguès
dubitare	dubtar	dudar	douter	dubitare	duvidar
ferrum, i	ferro	hierro	fer	ferro	ferro
filum, i	fil	hilo	fil	filo	fio
focus, i	foc	fuego	feu	fuoco	fogo
mater, tris	mare	madre	mère	madre	mãe
natio, onis	nació	nación	nation	nazione	nação
novus, -um	nou	nuevo	nouveau	nove	novo
nox, noctis	nit	noche	nuite	notte	noite
pater, tris	pare	padre	père	padre	pai
patronus, i	patró	patrón	patron	patrono	patrão
quattuor	quatre	cuatro	quatre	quattro	quatro
rota, ae	roda	rueda	roue	ruota	roda

La matèria que s'ocupa d'estudiar l'origen de les paraules és l'etimologia. Els diccionaris etimològics expliquen no només la forma de la qual deriva una paraula, sinó també la seva evolució.

ENTRADA XALET DEL DICIONARI ETIMOLÒGIC DE J. COROMINAS.
ARXIU INDEPENDENT (A1)

Però en l'origen de les llengües no hi ha només una base sinó diverses. És cert que el llatí és l'antecedent més important del català, però l'evolució del català diferenciada de la resta de llengües romàniques només s'explica per la influència d'altres llengües anteriors al llatí que constitueixen el seu substrat: el substrat indoeuropeu (pre-celta i celta), el substrat grec i púnic, i el substrat no-indoeuropeu (íber i basc).

Així i com no es pot negar que l'herència pre-romana ha jugat un determinat paper en l'evolució històrica posterior del nostre país, tampoc no fóra lícit que oblidéssim el paper que han jugat les llengües pre-romanes en la conformació de la llengua catalana.

Història de la llengua catalana, J. Maria Nadal i Modest Prats, 1987,17

Les llengües vives es caracteritzen perquè es mantenen en canvi constant. Les condicions econòmiques i socials en què viuen, els esdeveniments polítics que els afecten i els contactes amb altres llengües són factors que, juntament amb d'altres, determinen aquest canvi. El català, després de la romanització, ha estat influenciat per les llengües germàniques, per l'àrab, l'occità, el castellà, el francès, l'italià, el sard, llengües indoamericanes i, en el darrer segle sobretot per l'anglès:

El lèxic llatí trasplantat a la Península Ibèrica amb la colonització romana va sofrir, com tot el conjunt de la llengua, l'evolució natural pròpia de tot ésser viu. En el curs de la història una bona part d'aquest lèxic patrimonial, evolucionat formalment segons un dinamisme estructural, ha arribat fins a nosaltres sense alteracions semàntiques i constitueix encara un bon cabal de mots fonamentals de la llengua. D'altres mots han experimentat variacions de significat; d'altres han esdevingut caducs, en desaparèixer o transformar-se objectes, conceptes i funcions que abans designaven.

En sorgir noves necessitats de significació, amb el desenvolupament cultural dels parlants, aquests han procurat d'omplir els buits deixats pel propi sistema lingüístic recorrent a noves creacions lexicals, sia girant l'esguard enrera, a les mateixes arrels llatines, sia manllivant nous mots d'altres llengües amb les quals han entrat en contacte divers segons moltes vicissituds històriques.

Per això la història del lèxic és en gran part la història dels manlleus que la llengua ha anat fent —i encara fa— a d'altres llengües, al ritme de les relacions amb diversos pobles, moguda per la necessitat efectiva dels parlants o pel prestigi o la moda o el pes polític d'algunes llengües determinades i de les cultures que s'hi transmeten.

Història del lèxic català, Jordi Bruguera, 1985, 15

La llengua actual conserva característiques gramaticals i moltes expressions lèxiques i fraseològiques que mostren clarament aquestes aportacions:

llengües germàniques	àrab	castellà	Francès	italià	anglès
blanc	albergínia	amo	bisturí	aquarel·la	bistec
blau	arròs	boda	bufet	camerino	còctel
esquena	drassana	borratxo	galant	caricatura	còrner
estaca	duana	burro	napa	cartolina	líder
fang	quitrà	coix	plató	confetti	míting
gris	raval	preguntar	pinces	garnatxa	robot
guaita	sucre	senzill	ruleta	grotesc	striptease
lleig	tambor	totxo	xalet	soprano	xoc
melsa	tarifa	vano	xarcuteria	violí	xut

En alguns casos, aquestes formes se circumscriuen a determinats àmbits d'especialitat, com són els llatínismes en l'àmbit jurídic-administratiu:

actor incumbit probatio, animus possidendi, ius naturale, ius legite, iusiurandum, iustae nuptiae, ius publicum, lex civilis, lex fori, loci actus, quanti minori, quid pro quo, quorum separatio fructum

L'aportació del llatí al lèxic català no s'acaba només amb l'origen llatí de la gran majoria de les paraules existents, ni amb la presència de llatinismes en alguns àmbits científics, sinó que s'estén a tota l'anomenada formació lèxica culta. Una gran part de termes de moltes ciències i tècniques són unitats derivades directament del llatí sense passar per les regles evolutives pròpies del català. Les ciències biomèdiques són un dels camps més representatius, però no l'únic:

afàsia, alveolàlgia, amigdalopatia, arteriosclerosi, broncofibroscopi, conjuntivitis, epidermis, esclerosi, glaucoma, hepatitis, homeoplàsia, limfangiona, oncogènesi, pneumologia, rinomiosi, vasectomia

La dominació espanyola de l'àmbit català en diversos períodes de la història moderna i contemporània, amb la consegüent prohibició de l'ensenyament de la llengua i dels seus usos públics, són la causa de la gran quantitat de castellanismes que encara avui perduren en la parla. Algunes d'aquestes interferències van desaparèixer amb l'acció del català a l'escola.

10. Contacte de llengües i mestissatge lèxic

*Els manlleus actuals
Manlleus i xenismes
Manlleus i clacs d'altres llengües
Paraules efímeres i paraules arrelades*

Les llengües com tots els organismes vius no poden mantenir-se en una campana de vidre sinó que formen part indissolublement de les condicions de vida de les societats i els pobles que les parlen. La característica de llengua viva és una condició indispensable per l'existència natural d'una llengua. Només si hi ha parlants que fan un ús d'una llengua podem dir que és una llengua viva. Cert és que les anomenades llengües mortes també existeixen per tal com produeixen documents o s'utilitzen en situacions molt especials, però és clar que no tenen vitalitat espontània ni cap comunitat natural es considera a si mateixa com la comunitat parlant d'aquesta llengua.

El fet, però que una llengua sigui viva no suposa que sigui una llengua amb vitalitat plena. Les llengües, com molt bé deia el lingüista Otto Jespersen, són sistemes capaços d'expressar-ho tot, però aquesta condició no suposa que estiguin totes en el mateix estadi de desenvolupament, tant pel que fa a la disponibilitat i actualització dels seus recursos expressius, com a l'ús més o menys generalitzat o espontani que en fan els seus parlants. La capacitat de les llengües està garantida pel fet de posseir una gramàtica. El grau de desenvolupament dels seus recursos és conseqüència de factors externs, sovint relacionats amb les condicions històriques, socials, polítiques i econòmiques de la comunitat que les considera pròpies.

Les condicions d'existència d'una llengua viva poden mesurar-se en termes de bona o mala salut. Una llengua té una bona salut si, a més de posseir recursos propis, és emprada amb naturalitat pels membres de la comunitat, que doten el sistema de més recursos servint-se amb seguretat de les possibilitats que els ofereix el mateix sistema. Aquesta és la situació ideal de les llengües ben consolidades, que són llengües que no temen la concurrència amb d'altres per tal com se senten plenament segures. En aquesta situació el transvasament d'unitats del lèxic d'una llengua a un a altra és un fet del tot

natural. Les comunitats parlants desenrotllen més aquells sectors denominatius en què són científicament, productivament o econòmicament fortes. Les denominacions encunyades originàriament en una llengua són incorporades o bé adaptades en d'altres llengües, les quals en la gran majoria de casos substitueixen de manera espontània aquestes denominacions foranes per recursos genuïns adaptats, creats o formats. Quan això no succeeix i una unitat forana s'instal·la en una altra llengua diem que aquesta unitat és un manlleu.

Els manlleus són des d'un punt de vista estrictament lingüístic un dels molts recursos de què les llengües se serveixen per augmentar el seu lèxic. Però si el transvasament de manlleus entre dues llengües no es produeix en les dues direccions, la presència de manlleus és indicativa de relacions unilaterals entre les dues llengües en contacte, que a la llarga poden contribuir a la substitució d'una llengua per l'altra.

La fortalesa econòmica i tecnològica de l'anglès és clarament visible en àmbits tècnics com la informàtica i les telecomunicacions:

array, buffer, bus, disk pack, driver, freeware, hardware, megabyte, pixel, ram, rendering, reset, script, shareware, software, sprites, thread, web

Els periodistes són una de les vies més importants de difusió d'expressions i unitats lèxiques pròpies i així s'ho proposen alguns mitjans amb la redacció de llibres d'estil que assegurin uns mínims de qualitat lingüística:

Pel que fa a les paraules estrangeres que formen part del lèxic habitual del diari les escrivim en versió original, i per tant en cursiva, quan no n'hi ha equivalent en català i no sembla aconsellable adaptar-ne la forma. I en rodona quan —no havent-n'hi tampoc equivalent— l'ús habitual, la tradició i l'analogia en fan aconsellable l'adaptació. El criteri coincideix, en general, amb les diverses fonts de referència. Aquestes fonts són el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (1995), el *Diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana (3^a ed., 1993), el *Gran Larousse català* i les recomanacions que fa el Termcat (Centre de Terminologia Catalana), dependent de l'Institut d'Estudis Catalans.

Avui, Llibre d'estil, 1997, 34-35

La mateixa rapidesa —gairebé immediatesa— amb què s'incorporen a l'activitat professional tota classe d'innovacions científiques, tècniques i, en un sentit general, culturals fa que la natural capacitat de reacció davant l'entrada de termes d'estructura forana es vegi molt afeblida. Això es produeix per les raons següents:

1. L'adaptació al català d'aquests termes ha estat feta sovint d'una manera poc genuïna i seguint, sense reflexió, el model i les solucions adoptades per la llengua d'origen o la vehicular.
2. La comoditat i, a vegades, el desig de mostrar el coneixement que hom pugui tenir de les llengües estrangeres pot haver contribuït també a propagar manlleus innecessaris.
3. El fet que freqüentment la denominació originària d'un concepte se sent més natural perquè és la primera que s'ha après.

Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana. TERMCAT, 1990

Els parlants, en la mesura que incorporen els manlleus en els seus hàbits expressius, arriben a perdre la consciència que es tracta d'un manlleu. Això és un fet habitual en la història de les llengües:

Les paraules manlevades, sobretot quan han estat més necessàries, han acabat per ésser integrades al corpus de la llengua, després d'haver estat assimilades a l'estructura del propi sistema fonològic i adaptades, també moltes d'elles, a l'ortografia normativa. El resultat que se n'ha seguit ha estat l'enriquiment del propi cabal lèxic.

Història del lèxic català, Jordi Bruguera, 1985, 16

manlleus històriques			
àrab	italià	Francès	castellà
arròs	batuta	acordió	esmorzar
albercoc	casino	dutxa	cotxe
atzar	corbata	flam	calamar
catifa	escopeta	guillotina	cigarro
escarxofa	fullet	marró	costurer
xarop	mortadel·la	vinyeta	imbècil

Un cas molt especial el constitueixen els anomenats xenismes o estrangerismes, que són unitats lèxiques foranes que denominen una noció aliena a la cultura de la societat que les introdueix. De vegades els xenismes es mantenen ben visibles, d'altres s'incorporen a la cultura de la societat que els ha rebut. La globalització de la societat actual afavoreix els processos d'uniformització cultural amb la consegüent instal·lació dels mateixos xenismes en totes les llengües que participen d'aquesta globalització.

xenismes internacionals	Altres xenismes
<i>bistrot</i>	<i>alfajor</i>
<i>bossa nova</i>	<i>apartheid</i>
<i>crep</i>	<i>bassara</i>
<i>dalai-lama</i>	<i>bichra</i>
<i>espagueti</i>	<i>botafumeiro</i>
<i>flamenco</i>	<i>candomblé</i>
<i>jazz</i>	<i>candongu</i>
<i>kiwi</i>	<i>capoeira</i>
<i>mango</i>	<i>cheli</i>
<i>pizza</i>	<i>ikastola</i>
<i>rock</i>	<i>kibutz</i>
<i>salami</i>	<i>lehendekari</i>
<i>taekwondo</i>	<i>ramadà</i>
<i>vodka</i>	<i>signoria</i>

11. Norma, normativa i lèxic

Les paraules "correctes"
Norma social i norma institucional
El lèxic en l'oral i l'escrit
Algunes paraules, objecte de polèmica

Els parlants de les llengües es diferencien entre si, entre altres factors, perquè usen unes paraules diferents o les usen amb una freqüència diferent en virtut de les característiques individuals, temporals i socials que més amunt hem descrit. Això no obstant, els parlants tenen també altres elements de referència que condicionen els seus usos lingüístics, i molt concretament el lèxic. Aquests criteris són els models de referència que marquen el bon ús d'una llengua. No hi ha dubte que els models de referència no són mai naturals sinó adoptats o imposats per grups, individus o institucions amb prou autoritat moral reconeguda com per fer-ho. Però el que és important és que aquesta referència actua com una norma, és a dir, com un pol que atrau, orienta i determina els usos lingüístics.

Jespersen va establir en la seva obra els diferents tipus de normes que poden regular les llengües.

¿En què es basa l'home del carrer quan dona la seva opinió sobre si aquesta o aquella expressió és correcta o no ho és? No podem esperar que tingui un sistema fixat, ara apel·larà a una cosa, ara a una altra, i a l'home mitjà tant li fa que la norma que proposa avui per decidir alguna qüestió pugui entrar en conflicte amb el que ahir considerava decisiu per a una altra dificultat. Però, certament, la llista que segueix inclou les seves normes més importants:

1. la norma de l'autoritat
2. la norma geogràfica
3. la norma literària
4. la norma aristocràtica
5. la norma democràtica
6. la norma lògica
7. la norma estètica

La llengua en la humanitat, la nació, i l'individu, Otto Jespersen, 1969, 111

La norma acadèmica és només un dels tipus de norma, necessària per a les llengües en procés d'estabilització perquè agrupa i homogeneïtza la diversitat dels usos lingüístics espontanis. Les directrius institucionals sobre els aspectes gramaticals de les llengües conformen el que s'anomena la gramàtica normativa, dins de la qual hi ha principis que fan referència a l'ortografia, a la morfologia, al lèxic (essencialment a la formació de paraules) i a la sintaxi.

El lèxic és, amb l'ortografia, un dels components de les llengües en què la norma prescriptiva més se singularitza. Però el lèxic de les llengües forma, com ja s'ha dit abans, un inventari obert al qual és possible i probable que s'afegeixin contínuament noves unitats. Aquesta característica de llista oberta fa que sigui impossible d'establir la normativa del lèxic a través de la gramàtica, com es fa per a l'ortografia, la morfologia i la sintaxi. Els diccionaris són les eines lingüístiques que recullen la llista de mots que possiblement coneixen els parlants i els atribueixen determinats valors de correcció.

També són el lèxic i l'ortografia les parts de la gramàtica que per la seva visibilitat concentren les polèmiques més dures sobre la norma de les llengües. Algunes paraules han concentrat en la història recent fortes discussions. En algunes d'aquestes polèmiques el lèxic era només l'element que reflectia posicions ideològiques sobre els models de llengua.

I finalment, els qui fan i desfan la normativa també haurien de posar-se a treballar en aquest sentit. Haurien de tenir més en compte, potser, que la gramàtica és el model teòric que sistematitza l'ús que el parlant fa de la llengua i que, per tant, també ha de reflectir la realitat, en comptes d'intentar deformar-la, com fa ara de manera excessiva. Haurien de plantejar-se sense vergonya l'admissió de castellanismes històrics d'ús corrent (com *cuidar*, *entregar* i *barco*, entre d'altres).

Volem una llengua moderna, Ricard Fité, *Crònica*, maig, 1982

Si Pompeu Fabra no refusava del tot una forma corrent com és *sigut*, ¿per què seixanta anys més tard encara els correctors posen sistemàticament *estat*? ¿D'on ve la mania generalitzada de rebutjar tots els acabaments en -o feble (*motllo*, *canguro*, *quadro*, etc.), si Fabra ja en va admetre uns quants i la llengua en va plena? Si Fabra no va tenir escrúpols a l'hora d'incloure al seu Diccionari un anglicisme d'utilització recent com *handicap*, ¿com és que seixanta anys més tard els gramàtics fan el senyal de la creu cada cop que ensopeguen amb un dimoni en forma de neologisme?

Per un ús normal del català, Ferran Toutain, *Ciència*, juny, 1982

Però la impaciència és comprensible. I impaciència és potser allò que, al primer cop d'ull, ens sobta en dos articles recents, l'un de Ferran Toutain a "(Ciència)" i l'altre de Ricard Fité a "(Crònica)", bé que tant en l'un com en l'altre puguem trobar aportacions segurament positives al necessari procés d'error i esmena, al costat d'afirmacions que més hauria valgut evitar. Per exemple, des de la nostra experiència de catalanoparlants tan de carn i ossos com Ferran Toutain, no ens sembla gens encertat d'afirmar que enguany sona tan fals com *hogaño* en castellà. Una mica com si algú proposés de bandejar *antaño* del castellà perquè *antan* en francès és una paraula obsoleta. (...) La llengua anirà endavant, amb errors i esmenes. Evitem, però les renunciés precipitades, algunes només suggerides `per mimetisme del castellà. Molt especialment fóra de doldre que, ara que la nostra llengua científica, acadèmica, legislativa, administrativa comença a funcionar amb més amplitud, renunciés a elements útils per a la claredat i la precisió. Després...no oblidem que Stendhal aprenia a escriure llegint el Codi Civil.

Editorial de *Serra d'Or*, 1982, 274-275

12. Els diccionaris

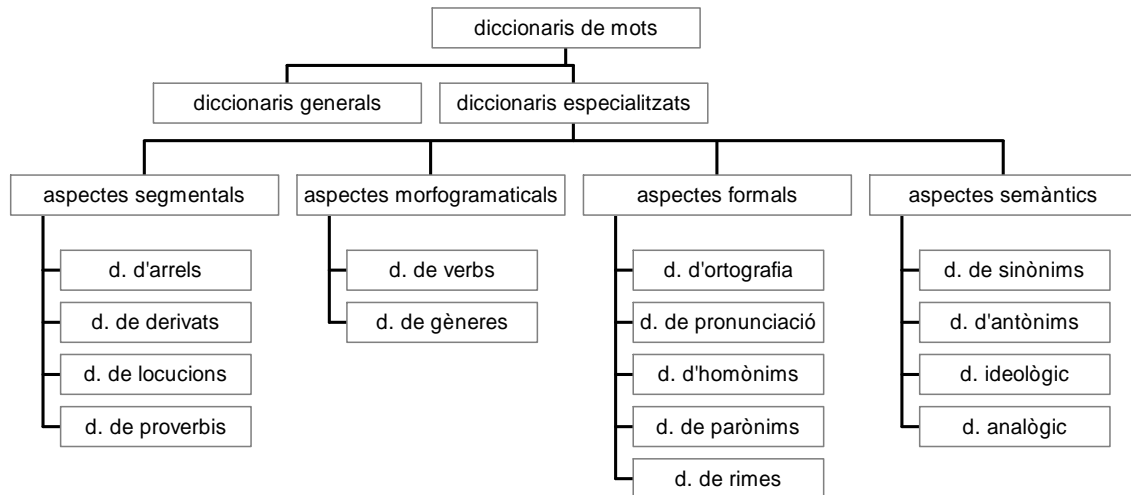
Què són els diccionaris
Funcions i destinataris
Tipus de diccionaris
La consulta d'un diccionari

Els diccionaris són les obres que recopilen els mots d'una llengua. S'organitzen en articles que consten d'una entrada acompanyada d'una sèrie de característiques gramaticals i pragmàtiques, i poden incloure també exemples il·lustratius de l'ús gramatical que s'ha de fer de la unitat.

ARTICLE de POTA del DIEC: ARXIU INDEPENDENT (A2)

Tot i que els diccionaris de llengua general són els més representatius, de diccionaris n'hi ha de molts tipus segons si es consideren les unitats que constitueixen les entrades i les informacions que es donen de cada entrada. La selecció de les fonts de les entrades, per exemple, pot conduir a diccionaris generals, a diccionaris especialitzats per tema, o a diccionaris d'un autor, d'una època o d'un territori. I segons les informacions de cada entrada, els diccionaris poden estar adreçats a resoldre consultes, o a produir,

comprendre o traduir textos. Igualment poden donar informació històrica sobre les paraules o proporcionar els sinònims, els antònims i altres unitats relacionades. I encara poden ser agrupacions alfabètiques de paraules o agrupacions temàtiques. Un exemple de classificació és la que proposa B. Quemada a partir del tipus de dades que contenen, el nombre de llengües que inclouen i l'àmbit que abasten:

Els diccionaris, a més de ser obres lingüístiques que recullen una part determinada del lèxic de les llengües, són eines que pretenen cobrir determinades necessitats de consulta, que solen respondre's amb classes diferents de diccionaris. La funció que pretén fer un diccionari, conjuntament amb les característiques dels seus destinataris, generen els tipus més coneguts de diccionaris. Els diccionaris escolars són clarament diferents dels diccionaris destinats a adults. Els diccionaris generals són visiblement diferents dels especialitzats, també anomenats terminologies. Els diccionaris bilingües serveixen per a la traducció o per a la producció de textos en una llengua diferent de la pròpia. I els diccionaris ideològics o els inversos permeten fer cerques de mots que els alfabètics no faciliten directament.

La lexicografia catalana disposa de molts tipus de diccionaris com correspon a una llengua de cultura. Els més habituals segons s'observa a *Els Diccionaris Catalans* de 1940 a 1988 (Cabré; Lorente, 1991) són:

1. Generals de llengua
2. Enciclopèdics
3. Especialitzats per la temàtica
4. Dialectals
5. Històrics o etimològics
6. Bilingües al servei de la traducció
7. De sinònims i antònims
8. Escolars
9. Bàsics
10. Ideològics i/o visuals
11. De locucions, modismes i frases fetes

PORTADES DE DICCIONARIS: ARXIU INDEPENDENT

DIEC (A3)

GDLC (A4)

Diccionari de Paraules Noves (A5)

La societat atribueix als diccionaris la funció d'establir la norma del lèxic. Tots els diccionaris, a no ser que indiquin el contrari, només pel fet de codificar algunes de les paraules que fan servir els parlants els donen la categoria de paraules pròpies de la norma d'ús. La seva inclusió en els diccionaris indica que se les reconeix com a unitats plenament integrades a les llengües. Si això no és així, o quan l'abast d'una paraula no és general sinó que se circumscriu a usos limitats, els diccionaris inclouen indicacions normalment codificades amb una abreviatura, que s'anomenen marques pragmàtiques o marques d'ús.

marques d'ús del Diccionari de la Llengua Catalana

<i>ABS.</i> [emprat]	esgr. esgrima	mec. mecànica
absolutament	estad. estadística	med. medicina
<i>ABUS.</i> [emprat]	farm. farmàcia	metal·l. metal·lúrgia
abusivament	fil. filosofia	meteor.
adob. adoberia	ffs. física	meteorologia
alp. alpinisme	fisiol. fisiologia	min. mineralogia
alq. alquímia	fonèt. fonètica	mit. mitologia
anat. anatomia	fonol. fonologia	mús. música
<i>ANT.</i> [emprat]	fot. fotografia	nàut. nàutica
antigament	fust. fusteria	numism.
<i>ARC.</i> [mot] arcaic	gastr. gastronomia	nusmismàtica
aritm. aritmètica	geogr. geografia	<i>OBS.</i> [mot/sentit]
arq. arquitectura	geol. geologia	obsolet
arqueol. arqueologia	geom. geometria	pint. pintura
astrol. astrologia	gram. gramàtica	pisc. piscicultura
astron. astronomia	heràld. heràldica	poèt. [emprat]
bibl.	<i>HIPERB.</i> [emprat]	poèticament
biblioteconomia	hiperbòlicament	polít. política
biol. biologia	hist. història	<i>POP.</i> [emprat]
bot. botànica	hist. nat. història	popularment
cin. cinematografia	natural	psic. psicologia
com. comerç	homeop.	psiq. psiquiatria
constr. construcció	homeopatia	quím. química
crystal·l.	<i>INFANT.</i> [mot]	silv. silvicultura
crystal·lografia	infantívol	tecnol. tecnologia
<i>DESP.</i> [emprat]	inform. informàtica	teol. teologia
despectivament	<i>IRÒN.</i> [emprat]	tip. tipografia
ecol. ecologia	irònicament	<i>VULG.</i> [mot]
econ. economia	jur. jurisprudència	vulgar/[emprat]
electr. electricitat	ling. lingüística	vulgarment
electròn. electrònica	lit. literatura	zool. zoologia
<i>EN REC.</i> en recessió	lòg. lògica	
escult. escultura	mat. matemàtiques	

13. Jugant amb les paraules

*Les paraules són objecte de jocs
Els adults també es diverteixen amb les paraules
Els jocs de paraules són una eina didàctica*

Les paraules poden ser objecte de joc. Tradicionalment, grans i petits s'han divertit jugant amb els mots, ja sigui amb la seva forma, amb la seva sonoritat o amb el seu significat. En són un exemple els embarbussaments, les endevinalles o les enganyifes populars.

Els embarbussaments juguen amb el so de les paraules: es tracta de dir, al més ràpid possible i sense embarbussar-se, frases formades per paraules que comparteixen uns mateixos fonemes: *Setze jutges d'un jutjat mengen fetge d'un penjat, si el penjat es despengés es menjaria els setze fetges dels setze jutges que l'han penjat.*

Les endevinalles i les enganyifes, en canvi, juguen amb la forma i amb el significat dels mots: s'han d'endevinar paraules enigmàtiques a través d'una sèrie de pistes que al·ludeixen a la seva forma i/o al seu significat:

*És un pont de coloraines
fet per sobre la muntanya.
Cotxes ni carril no hi passen.
L'ha pintat un pintor sol
combinat amb gotes d'aigua
(l'arc de Sant Martí)*

*Per un camí va caminant un animal que ja t'he dit
(la vaca)*

*Què hi ha fa un camell al desert?
(ombra)*

*Qui és la sogra de la dona del meu germà?
(la meva mare)*

Els jocs enigmàstics amb les paraules (mots encreuats, sopa de lletres, jeroglífics, endevinalles, encreuats en blanc, mots enrevessats, etc.) formen part del món de lleure. Avui dia la majoria de diaris i revistes inclouen una secció d'entreteniment dedicada a aquest tipus de jocs. Fins i tot hi ha revistes especialitzades en enigmàstica.

Un dels jocs de paraules encreuades més famosos és l'Scrable[®] que va néixer com a marca registrada el 1948, i des d'aleshores ha estat traduït a 29 llengües entre les quals s'hi compta el català. L'Scrable[®] consisteix a formar paraules sobre un tauler, utilitzant fitxes marcades amb lletres i punts, i tenint com a àrbitre un diccionari. Des de fa anys se celebren competicions oficials i ara també s'hi pot jugar virtualment, perquè existeix un Club Virtual de Scrable[®] en català (www.ctv.es/USERS/fxaviergil/ababols/ababols.htm).

Però jugar amb les paraules també pot ser una eina didàctica. De fet, ja fa temps que professors, pedagogs i psicòlegs defensen el joc com una tècnica de motivació i aprenentatge. Els jocs lèxics tenen múltiples funcions educatives i permeten treballar aspectes molt diversos de les paraules, des de la seva ortografia, fonètica, morfologia (flexió, regles de formació de paraules), semàntica i ús, fins a les relacions de les paraules amb la sintaxi, o les relacions que estableixen amb altres paraules (antònims, sinònims, hiperònim, homònims, xarxes de significats).

Amb els jocs lèxics, de manera divertida i sense adonar-se'n, els alumnes aprenen a utilitzar, crear, manipular, conèixer, relacionar i entendre els mots de la llengua. Els jocs lèxics es poden utilitzar a qualsevol nivell escolar i en qualsevol entorn educatiu.

MOSTRES DE JOC: ARXIU INDEPENDENT

JOC (A6)

JOC (A7)

14. La disfunció de les paraules

Trastorns del llenguatge i paraules
Dificultat d'accés al diccionari mental: anòmia
La importància de les afàsies en l'estudi de les bases biològiques del lèxic

La patologia del llenguatge tracta dels trastorns que presenten els parlants quan usen el llenguatge com a sistema de comunicació. Afàsies, disfàsies, disfèmies, dislàlies, dislèxies, disortografies, mudeses, retards, sordeses, etc., són exemples d'alguns dels trastorns del llenguatge més coneguts.

Les paraules solen ser un dels aspectes del llenguatge afectat en la majoria d'aquests trastorns, ja sigui perquè no es puguin pronunciar o bé perquè no s'entenguin o fins i tot perquè no s'usin adequadament. Una de les patologies clàssiques en què sempre es presenta una disfunció de l'ús de les paraules es l'afàsia. Aquesta consisteix en una lesió, congènita o adquirida, del sistema nerviós central que altera el llenguatge. D'afàsies, però, n'hi ha de molts tipus que afecten diferents aspectes de la gramàtica i de les paraules. Les primeres afàsies descrites van ser l'*afàsia de Broca* i l'*afàsia de Wernicke*, que són en certa manera complementàries.

L'afàsia de Broca o afàsia motora està relacionada amb el processament del llenguatge. Els pacients amb una afàsia d'aquest tipus tenen grans dificultats per produir qualsevol frase i sobretot tenen problemes amb les paraules i morfemes gramaticals (el que es coneix com *agramatisme*). En canvi, la comprensió del llenguatge sol estar relativament preservada. El símptoma principal és, doncs, la falta de fluïdesa.

Contràriament, l'afàsia de Wernicke o afàsia sensorial es caracteritza perquè els pacients que la pateixen produeixen cadenes fluïdes d'oracions més o menys correctes, però la majoria de les vegades sense sentit, i plenes de neologismes *ad hoc* i substitucions. La característica principal d'aquest tipus d'afàsia és la dificultat en la descomposició del significat i la producció d'un llenguatge incomprensiu. També solen tenir gran dificultat per denominar objectes. Aquest símptoma es coneix com a *anòmia* (etimològicament manca de noms).

L'anòmia se sol presentar, en major o menor grau, en totes les afàsies. El principal símptoma de l'anòmia és l'impediment per recuperar noms del diccionari mental. Als pacients d'anòmia els costa accedir a les paraules, tot i que poden entendre-les i relacionar-les amb altres paraules establint diverses xarxes conceptuals. Les paraules gramaticals i els verbs no els plantegen tants problemes com els noms i els adjectius. Per expressar-se, solen utilitzar paraules comodí molt genèriques com *cosa, fet, lloc, un*, i paràfrasis. Hi ha anòmies que afecten una capacitat lingüística molt concreta, per exemple, un tipus d'anòmia pot provocar dificultats per anomenar els mobles d'una casa, una altra per referir-se als transports i una altra a les relacions de parentiu:

La persona veu l'objecte, el coneix, en sap descriure les característiques i utilitats, però no en pot dir el nom. No és cap amnèsia, perquè, en tot cas, seria una amnèsia molt selectiva que només afectaria aquests objectes. Les dificultats tampoc són pròpiament de llenguatge, ja que l'expressió i la sintaxi d'aquestes persones és correcta tret d'aquell tipus de paraules concretes. Aquesta afàsia més aviat revela una incapacitat per processar i recuperar certa informació.

El cervell polièdric, Xavier Duran, 1996, 95-96

De tots els trastorns del llenguatge, l'afàsia és el que ha estat més estudiat i ha permès als neurolingüistes, neuropsicòlegs i neurobiòlegs començar a conèixer les bases biològiques del llenguatge humà i dels seus components. Algunes disfuncions, però, són tan complexes que mostren que per entendre com funciona el llenguatge humà no n'hi prou a localitzar una lesió. Des del 1861 en què Paul Broca va exposar un informe en què assentava les primeres bases per localitzar les àrees del llenguatge en el cervell, s'ha fet un llarg camí, però encara queden molts enigmes per saber com produïm, creem, entenem, usem i juguem amb les paraules.

M. Teresa Cabré Castellví
Rosa Estopà Bagot

Bibliografia

- Akmajian, A. et al. (1984) *Lingüística, una introducción al lenguaje y la comunicación*. Madrid, Alianza universidad.
- Albaigès, J. M. (1991) (6a ed.) *Diccionari de noms de persona i llur significat*. Barcelona, Edicions 62.
- Albaigès, J. M. (1995) *Enciclopedia de los nombres propios*. Barcelona, Planeta.
- Bassa, R. et al. (1992) *Lexijocs. El lèxic a l'escola*. Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- Bernal, M.C.; Codina, F. (1988) *Model d'exercicis per treballar amb el diccionari*. Vic, Eumo Editorial.
- Benveniste, E. (1974) *Problèmes de linguistique générale, II*. Paris, Gallimard. Traducció castellana de J. Almela, (1977) *Problemas de lingüística general II*. Mèxic, Siglo XXI.
- Bruguera, J. (1985) *Història del lèxic català*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Cabré, M. T. (1988) "La prefixació en català". A, STACZECK, J. J. (ed) (1988) *On*

- Spanish, Portuguese and Catalan Linguistics*. Washington, Georgetown University Press.
- Cabré, M.T. (1989) "La neologia efímera". A, *Estudis de llengua i literatura catalanes XVIII. Miscel·lània Joan Bastardas, 1*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Cabré, M.T. (1991a) "Aspectes sobre la neologia, la novetat lèxica a través de dos diaris catalans". A, *Estudis de llengua i literatura catalanes XXII. Miscel·lània Jordi Carbonell*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Cabré, M.T. (1991b) "La neologia avui, el naixement d'una disciplina". A, *Límits*, 9, 1991.
- Cabré, M. T. (1993) *De la innocència i perversió dels diccionaris*. Barcelona, Universitat Pompeu Fabra.
- Cabré, M. T. (1994a) *A l'entorn de la paraula, I. Lexicologia general*. València, Servei de Publicacions de la Universitat de València.
- Cabré, M. T. (1994b) *A l'entorn de la paraula, I. Lexicologia catalana*. València, Servei de Publicacions de la Universitat de València.
- Cabré, M. T: et al. (dir.) (2000) *La Neologia en el tombant de segle*. Barcelona, Institut Universitari de Lingüística Aplicada; Observatori de Neologia.
- Cabré, M. T.; Lorente, M. (1991) *Els Diccionaris Catalans de 1940 a 1988*. Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- Cabré, M. T.; Rigau, G. (1985) *Lexicologia i semàntica*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Camps, C. et al. (1992) *El barco fantasma (1982-1992)*. Barcelona, Llibres de l'Índex.
- Carroll, L. (1971) *Alícia en terra de meravelles*. Traducció de Josep Carner. Barcelona, Editorial Joventut.
- Carroll, L. (1973) *Alicia a través del espejo*. Traducció de Jaime de Ojeda. Madrid, Alianza editorial.
- Cassany, D. (1993) *La cuina de l'escriptura*. Barcelona, Les Naus d'Empúries.
- Coromina, E. (1988) *Explicar mots i fets*. Vic, Teide.
- Coromina, E. (1993) *El 9 Nou, Manual de redacció i estil*. Vic, Eumo Editorial.
- Coromines, J. (1954) *Diccionario crítico etimológico*.
- Corominas, J. (1976) *Entres dos llenguatges*. Barcelona, Curial Edicions Catalanes.
- Duran X. (1996) *El cervell polièdric*. Alzira, Edicions Bromera.
- Estopà, R. (1998) "El léxico especializado en los diccionarios de lengua general: las marcas temáticas". A: *Revista Española de Lingüística*, 1998, 28, 2, p. 359-387.
- Estopà, R.; Gelpí, C. (1996) "Els termes a través dels reculls lèxics". A: *Articles*, 9, Barcelona, Graó, 1996, pàg. 71-82,
- Fabra, P. (1956) *Gramàtica Catalana*. Barcelona, Editorial Teide.
- Fité, R. (1997) *Llibre d'estil del diari Avui*. Barcelona, Editorial Empúries.
- Graells, J. et al. (1999) *Criteris de traducció de noms, denominacions i topònims*. Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- Haensch, G. (1996) "Misèria i esplendor dels diccionaris". A, Cabré, M. T. (1996) *Lèxic, corpus i diccionaris. Cicle de conferències*. Barcelona, Institut Universitari de Lingüística Aplicada.
- Jespersen, O. (1969) *La llengua en la humanitat, la nació, i l'individu*. Barcelona, Edicions 62.
- Junyent, C. (1996) *Estudis africans*. Barcelona, Editorial Empúries.
- Millà, L. (1990) *Segon llibre d'endevinalles*. Barcelona, Editorial Millà.
- Moreno, J.C. (1995) *La lingüística teòrico-tipològica*. Madrid, Editorial Gredos.
- Moreno, J.C. (1997) *Introducción a la lingüística. Enfoque tipològico y universalista*. Madrid, Editorial síntesis.
- Moll, F. de B. (1974) *L'home per la paraula*. Palma de Mallorca, Editorial Moll.

- Moll, F. de B. (1983) *Materials de divulgació filològica*. Palma de Mallorca, Universitat de Palma de Mallorca.
- Nadal, J. M.; Prats, M. (1987) *Història de la llengua catalana*. Barcelona, Edicions 62.
- Payrató, L. (1990) *Català col·loquial. Aspectes de l'ús corrent de la llengua catalana*. València, Publicacions de la Universitat de València.
- Pinker, S. (1999) *El instinto del lenguaje*. Madrid, Alianza editorial.
- Porzig, W. (1986) *El mundo maravilloso del lenguaje*. Madrid, Editorial Gredos.
- Recasens, M. (1989) *Quaderns Lector*. Barcelona, Edicions Nadal.
- Rondal, J.A.; Seron, X. (1988) *Trastornos del lenguaje, I, II, III*. Barcelona, Paidós.
- Simone, R. (1993) *Fundamentos de lingüística*. Barcelona, Ariel Lingüística.
- TERMCAT (1990) *Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana*. Barcelona, TERMCAT.
- Tusón, J. (1984) *Lingüística. Una introducción al estudio del lenguaje, con textos comentados y ejercicios*. Barcelona, Barcanova.
- Tusón, J. (1986) *El luxe del llenguatge*. Barcelona, Editorial Empúries.
- Tusón, J. (1999a) *¿Com és que ens entenem? (si és que ens entenem)*. Barcelona, Editorial Empúries.
- Tusón, J. (1999b) *Introducció al llenguatge*. Barcelona, EDIUOC Proa.
- Veny, J. (1985) *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Veny, J. (1991) *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona, Editorial Empúries.